

ZIYA GÖKALP'İN KİŞİLİĞİ ÜLKÜCÜLÜĞÜ, BİLİM, ADAMLIGI

Cahit TANYOL

Ziya Gökalp'in İstanbul Üniversitesinde Sosyoloji Kürsüsünü kurusunun 50. yıl dönümündeyiz. O günden bu güne ülkemizde Sosyoloji'nin geçirmiş olduğu evrimi iki bölümde toplayabiliriz.

- 1 — Sosyoloji'nin Üniversitelerimizdeki durumu
- 2 — Sosyoloji'nin millî öğretim ve eğitimde almış olduğu rol.

Gerçekte etkili olan ikincisidir. Üniversitelerimizde Sosyoloji'nin bugünkü durumu ve ona verilen değer, Gökalp'in bu bilime kattığı önem yanında çok düşüktür. Her ne kadar Üniversitelerimizde yapılan 1933 reformu çeşitli fakültelerde Sosyoloji derslerinin konulmasını öngörmüş ise de zamanla bu birçoklarında bir sığıntı haline sokulmuş ve Edebiyat Fakültesinde Gökalp tarafından kurulan kürsünün de bir çok sebep ve etkiler altında geliştirilmesi önlenmiş ve baltalanmıştır. Bunun nedenlerini burada açıklayacak değgilim. Ben burada sadece Ziya Gökalp'in kurmuş olduğu kürsüde ders vermek mutluluğu taşıyan bir öğretim üyesi olarak büyük Türk düşünürü hakkında bazı düşüncelerimi dile getirmek istiyorum.

Gökalp'te önemli olan neydi? Kişiliği mi? Ülkücülüğü mü? Yoksa bilim adamlığı mı? Bunları bir sıraya koymadan düşüncemin beni götürdüğü çağrışımlara göre anlatmağa çalışacağım.

— I —

Kişilikten yoksun bir ülkede elbetteki Ziya Gökalp'in kişiliği gelecek kuşaklar için, fikirlerinden çok önem taşımaktadır. O, yakın tarihimizin en önemli adlarından biridir. Yerli düşüncenin her kapısında onun sesini buluyoruz. Adı dillerde ve hatırası gönüllerdedir. Ona dil uzatıldığı za-

man içimizde bir burkulma duyuyoruz. Çevremizi sanki bir tabu ürküntüsü sarıyor. Bu neden böyledir? O bir bilgin değil miydi? Öyleyse niçin Ziya Gökalp bilgin insanlara uygulanan ölçülerin dışına taşıyor ve kişiliği, bize başka bir ölçü telkin ediyor? Çünkü o bilginin gerisinde bir inanç, inancın içerisinde bir ideal ocağı kuran adamdı.

Ziya Gökalp, ahlakî aksiyonu mistik tecrübelerle gerçekleştiren bir mutasavvuf değildi. O, ahlâkî kişiliğin ancak toplumsal eylem içinde gerçekleşebileceğine inanan bir yol gösterici, bir ahlâk önderi idi. En katı ve en karmaşık ilim konularıyla uğraşırken bile sesinin sıcaklığını duyduğumuz bundandır. Gerçi Diyarbakır'ın bu veli yaradılışı çocuğu, içinde taşıdığı coşkun cezbeyle bir dervişe benzer. Fakat bu dervişlik Türk toplumunun geleceğine gönül bağlamış bir ideal dervişliğidir. Gerçi onun da bir tarikatı vardı, fakat bu tarikat ferağate ve muhabbete dayanan toplumsal bir dervişliği şart koşuyordu. O, örsünün başında çevresine kıvılcımlar saçan bir demirci gibi, içimize millî duyguların ateşini saçtı. Bundan dolayı onu sadece bir sosyolog, sade bir düşünür görmekle yetinmiyoruz. Kişiliği bilgisinin üstünde ayrı bir değerler düzeni kuruyor. Gökalp'in büyük ve ölmez tarafı burada. O, su katılmamış bir idealistdi. Her idealist adam gibi o da karamsar düşüncelere asla iltifat etmedi. Her ne kadar gençliğinde onun bir intihar teşebbüsüne şahit oluyorsak da bu intiharda biz, hayatan yılan bir insanın bezginliğini bulmaktan çok, bir vazifeye gelmiş olduğu halde bu gelişinin nedenini tayin edemeyen bir yol göstericinin iç dramını buluyoruz. Yol göstermek için kıvranan ve fakat gideceği yolu bulamayan genç idealist de bir kurşunla ruhundaki karanlıkları delmek ve sabaha çıkmak istiyordu. Karanlık ağardı, fecir söktü ve genç adam kendisini bekliyen yollara düştü. Büyük tanıdığımız ve büyük sandığımız bir çok insanlara bakınız, hepsinin karamsar ve yulgın saatleri vardır. Fakat Gökalp en büyük toplumsal felâket ve kasırgalar ortasında dahi çevresine iman, ümit ve cesaret aşılamasını bildi. Servet, mevki, refah endişelerini nasıl tanınamışsa, işkence ölüm korkularına karşı da omuz silkti. Birinci Dünya Savaşında vatan parçalanmış, devlet çökmüştü. İttihatçılar bir bir memleketi terk ediyorlardı. Onlara kini olan Ali Kemal yazdığı bir başmakalede Ziya Gökalp'in idamını istiyecek kadar ileri gitmişti. Dostları ona kaçmasını teklif ettiler reddetti. Bir yerde saklanmasını söylediler aldırmadı ve Üniversitedeki derslerine devam etti. Tevkif müzakeresini gayet sakin, bir davet tezkeresiymiş gibi imzaladı. Mahcup ve çekingen bir çocuk tavrıyla, divanı harp huzuruna çıktı. Fakat kendisine divanı harp reisi Nâzım Paşanın:

— Ermeni katliamına siz fetva vermişsiniz buna ne diyeceksiniz?

Sorusuna, ağır, sakın ve hayatının bütün hesabını bir tek cümlede vermek istiyormuş gibi başını kaldırdı ve:

— Milletinize iftira etmeyiniz, Türkiye’de bir Ermeni katliamı değil bir Türk-Ermeni mukatelesi vardır. Bizi arkadan vurdular biz de vurduk. Diye kükredi. En ufak korku ve telâşa kapılmadan bu modern Sokrat, o zaman için çok tehlikeli bir suç sayılan ithamları kabul etmekten sakınmadı. Canını kurtarmak için milletine atılan bir iftirayı meşru görmezdi.

Ziya Gökalp ne atıldığı zindanda, ne gittiği sürgünde bir an için bile inancını ve şevkini yitirmedi. Kanaat ve düşüncelerini yer ve zaman farkı gözetmeksizin gittiği sürgünde çevresindeki insanlara, “merkezi umumi”nin en nüfuzlu âzası olduğu anlardaki gibi aynı heyecanla anlattı. Onun için duraklamak, şevkini kaybetmek gibi bir mesele söz konusu değildi. Kendisini hiç bir zaman fikir ve kanaatlerin önünde reklâm etmedi. Çektığı maddi sıkıntıları yazmayı ve istismar etmeyi aklına dahi getirmedi. Mille-tini minnet yükü ile ezeceği yerde, ona sonsuz minnettarlığını ve şükran-larını anlattı. Benlik kavgası güdenleri ayıpladı.

Bu bedbaht ülkeye her hizmet eden

Sonunda bir zarar getirir mutlak

Çünkü her iş gören der ki:

“Vartm ben”

“Benlik” ten mümkün mü zarar doğmamak

Ziya Gökalp’ta Namık Kemal’in biraz gösterişe kaçan vatanseverliği görülmez. Çünkü ona vatanın dışında vatana karşı bir benlik duygusu beslemek aykırı geliyordu. Ona göre “hak yok vazife var” dı. Çok önemli mevkiler işgal ettiği halde kendisine önem vermiyen birkişi varsa o da kendisi idi. Bundan olacak o, hayatında daima bir kurtarıcı ve millete bir önder aradı. Halbuki aranan adam kendisi idi.

— II —

Ziya Gökalp evvelce de bir yazımızda işaret ettiğimiz gibi, fikir hayatımızda, batılı anlamda sistemli ve ilmî düşünceyi getiren adamdır. Bu, “yorumcu”, “aktarıcı” ve ezberci medrese düşüncesinin yerine “analitik” batı düşüncesini getirmek demektir; ki bu gün dahi düşünce ve bilim dünyamız kendisi için böyle bir örneği gereksiz sayacak durumda değildir.

Onun İstanbul Darülfunununda Sosyoloji Kürsüsünü kurması, memleketimize üniversite zihniyetini getirmesi bakımından önemli bir olaydır. Zira Gökalp'dir ki, üniversite kavramı, yüksek okulun ve medresenin dışında bilimsel bir nitelik kazandı.

Bir ayağını ittihat ve terakki merkezi umumisine, diğer ayağını İstanbul Darülfunununa atan bu sakin adam, sanki bizlere aksiyonsuz ilmin gereksizliğini, ve ilimsiz politikanın da imkânsızlığını anlatmak istiyordu.

Ziya Gökalp'e göre, millî vicdanın, millî dayanışmanın ve millî kültürün mabedi üniversitedir. O, "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında, millî kültürümüz bakımından, üniversitenin rolünü şöyle açıklar.

"Mevcut müesseseler içinde Türk harsına hâdim olan yalnız darülfunlardır. Darülfununun Edebiyat medresesi (Fakültesi) âdeta bir hars Fakültesi demek olduğundan, millî harsı yükseltmeye en çok çalışan bu müessesedir".¹

Bir zamanlar Ziya Gökalp'in bu inancı sayesinde Sosyoloji Kürsüsü Edebiyat Fakültesinin bir çeşit ruhu idi ve hatta araştırmalar yapan bir enstitü halinde çalışıyordu. Bütün dünya üniversitelerinde Sosyoloji ön plâna geçmiş bir bilim haline geldiği zaman ne gariptir ki "40.000" köyün su bekler gibi, sosyologdan inceleme, himmet ve zahmet beklediği bir memlekette sosyoloji ilmi üniversite kadrosunda ilerlemek ve millî vazifesini başarmak imkânına sahip olmak şöyle dursun, bir nevi sığıntı haline getirilmiştir.

Dünyanın her yerinde millî kültürün mihraki olan Edebiyat Fakülteleri bizde üniversite muhtariyetinden sonra, sosyoloji gibi memleket hizmetinde vazifesi çok geniş olan bir bilim dalını neden bu kadar ihmal etmiştir? Halbuki bu kürsü çok yakın bir tarihte kendisine düşen millî vazifeyi başarmakta ön safta idi. Bu acı hakikatin üzerinde elbette zamanı ve sırası geldiğinde duracağız.

Ziya Gökalp'in yarım asra yakın bir zaman önce kurduğu ve memleket mefkûresinde bir mabed haline getirdiği sosyoloji kürsüsü üzerinde dikkatli olmak bu kürsü inkişaf ettirilmemişse, bunun sebeplerini araştırmak, birer millî müessese olan üniversitelerimizin başta gelen vazifelerinden biridir. 1933 te yapılan üniversite devriminde üniversitelerimizde görev alan yabancı profesörler, Türkiye'nin bir fikir ve devrim gömleği

1) Türkçülüğün Esasları, "Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek". S. 87.

değiştiren memleket olduğunu düşünerek, Ziya Gökalp'in şerefli faaliyetinden habersiz, bu ilmi, üniversitelerimizin diğer subelerine de yaymışlar ve hatta Hukuk Fakültesinde ve sonra İktisat Fakültesinde bir İçtimaiyat Enstitüsü kurmuşlardır. Türk Devleti Ziya Gökalp'in kurmuş olduğu bu geleneğin millî hayatımızda oynadığı rolü düşünerek sosyolojiye memleketimizdeki yabancı okulların programında dahi türkçe ve tarih derecesinde önem vermiş; ve millî kültürümüzün bir parçası olarak onun ancak Türk öğretmenler tarafından türkçe okutulmasına izin vermiştir.

Diğer taraftan bu gün Türk toplumu gerek iktisadî gerek hukukî ve gerekse sosyal bir değişmeye uğramıştır. Bütün bunların çözümlenmesi, girişilen teşebbüslerin kontrolü, ancak geniş ve esaslı bir takım toplumsal araştırmalarla tesbit edilebilir. Bunu kim yapacak? Elbette sosyoloji.

Unutmamak lâzımdır ki Ziya Gökalp sosyolog olduğu için millî dâvalarımızın hamurunu yoğurmamış, tam tersine vatanperver ve idealist eğilimi onu bu bilime sürüklemiştir.

Memleketimizi tanımıyoruz, geniş halk kütlelerinin, uçsuz bucaksız mesafeler içinde boğulmuş köylerin macerasından haberimiz yok. Bunları sadece bir edebiyat konusu olarak düşünme devri çoktan geçmiş bulunuyor. Nasıl hayvanlarımız için baytar, yollarımız için mühendis, sıhhatimiz için doktor lâzımsa; köylerimiz kasabalarımız ve şirketlerimiz için de sosyoloğa o kadar ihtiyaç var.

Bir Ziya Gökalp, bu milletin kendine özgü, bütün manevî cevherlerini bulup meydana çıkardı ve herkesi o yolda teşvik etti. Onun bu manevî mirasını genişletmek, bir örümcek ayağı gibi genç araştırmacıları bu bakımsız Anadolunun dört bucağına yaymak da, bu günkü üniversitelerimizin, özellikle Edebiyat Fakültesinin ödevidir.

— III —

Ziya Gökalp milliyetçiliğin esaslarını araştırırken şu sorudan hareket etti.

“Türk nedir”?

Bu yüzden kitabının adına “Milliyetçiliğin Esasları” diyeceği yerde “Türkçülüğün Esasları” dedi. Soruyu böyle sormaya mecburdu. Çünkü karşısında “ümmeçilik” vardı. Türk milleti asırlarca “ümmeç” kavramı içinde düşünölmüştü.

Ziya Gökalp bu eserinde, Türk kültürünü ümmet kültüründen ayıran vasıflar üzerinde durdu. Türk'e manevî ve millî temeller aradı. Onun bütün kaygusu, kendisini, ümmet kültüründen, ümmet uygarlığından bir kelime ile islâm ortaçağ kültüründen ayırmaktı.

Gökalp'in üzerinde durduğu konular tarihten gelen bir takım millî vasıflardı. Ama bu vasıfları bulmak milliyetçiliğin sadece statik bir takım unsurlarını tespit etmektir. Sonraları, sanki hala ümmet uygarlığı içindeymişiz gibi, bu vasıfları savunmanın adına milliyetçilik denildi. Bu tarz bir savunma sadece ümmetçiliğe karşı bir antitez olmak bakımından önemlidir. Çünkü bir milletin dil, din, tarih v.s. gibi temel unsurlarını biz ondan ne alabiliriz ve ne de kaldırabiliriz. Bunlar bize, kendi arzu ve irademiz dışında, tarihten miras kalmışlardır. Oluşu ve değişmesi ayrı bir sosyal kanun içinde cereyan eder.

— IV —

Gökalp'in ekonomik düşünceleri üzerinde pek durulmamıştır. Çoğu zaman o, kültür değerleri üzerinde çaba harcamış bir sosyolog olarak görülür. Oysa ki Gökalp ekonomik olaylara tamamiyle sırtını çevirmiş değildir. Ama ekonomik olayları halka giden ana yol olarak göstermiyor. Halk nasıl kalkınacaktır, bunun amaçları ve plânı nedir? Halkın kültürüne, halkın zevkine, halkın folkloruna hayran. Fakat bunun yanında halkın sefaleti halkın tembelliği onu hiç ilgilendirmiyor. Bu halk nasıl yaşar, nasıl giyinir, suyunu ekmeğini nasıl temin eder? Nasıl ağlar, nasıl güler, ayda ne kadar et yer. İhtiyacını mı satar, hayvanlarla mı beraber oturur? Bunlar onu hiç ama hiç ilgilendirmiyor. Dinî şuurun yerine millî şuur geçir-meyi yeter görüyor.

Hakkını yememek için bunları ön plânda görmediğini söylemek gerek. Ekonomik gerçekleri, söz konusu ettiği zaman mutlaka sosyal gerçeklerimizin üstüne eğilmek lâzımdır, diyor. Ve bu, düşünürümüzü sosyalist fikirlere doğru itiyor. Ama o buna dayanışmacılık (Solidarism) adını veriyor.

“Ferdî mülkiyet, içtimaî dayanışmaya hâdim bulunmak şartıyla meşrudur. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiç bir emeğinden hasıl olmıyan fazla kıymetler (plus value) cemiyete aittir.

Fertlerin bu kârları kendilerine hasretmesi meşru değildir. Fazla kârların (plus value) cemiyet namına toplanmasıyla husule gelecek büyük

meblâğlar, cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, tesis olunacak büyük çiftliklerin sermayesi olur. Bu umumi teşebbüslerden husule gelecek kazançlarla, fakirler, öksüzler, dullar, hastalar, kötürümler, körler, sağırlar için hususi sığınaklar ve mektepler açılır. Amele ve köylüler için sıhhi evler inşa edilir. Memleket umumî bir elektrik şebekesi içine alınır. Hülâsa her türlü sefaletе nihayet vererek umumun refahını temin için her ne lâzımsa yapılır.

Demek ki Türklerin içtimaî mefkûresi (ülküsü), ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın, içtimaî servetleri fertlere gasp ettirmemek, umumun faydasına sarfetmek üzere, muhafaza ve tenmiyesine çalışmaktır.”²

Ziya Gökalp fazla kıymeti (plus value) kesin olarak topluma mal ediyor; ve bu kazancın meşru olmadığını söylüyor, ve buna solidarism adını veriyor.

Bu gün sağ olsaydı “Halka doğru gitme” nin, “Halkçılık” la aynı şey olmadığını kabul edecek; milliyetçilik, halkçılık ve sosyalizm kavramlarının özünde, halktan olarak “Halkı sevmek” bulunduğunu söyleyecekti.

2) Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, sayfa 167-168.